

Census regis - et grundskyldsbegreb

Bol - et ejendomsbegreb

AF

C. A. CHRISTENSEN

I sin inciterende opsats (Historisk Tidsskrift bd. 80, 1980, s. 419-51) *Frie bønder i tidlig europæisk middelalder: Selvejere, frigivne eller hvad?* refererer Anne K. G. Kristensen den intense diskussion, der i nyeste tid har været ført og fortsat føres i tysk historisk litteratur om *Gemeinfreie-læren*, d.v.s. doktrinen om, at grundlaget for det ældste germanske samfund har været et samfund af frie selvejerbønder, vel at mærke under den stiltiende forudsætning, at disse selvejerbønder har haft en materiel status, der svarede til den, den samme klasse havde i nyere tid. Mange tyske forskere af idag anfægter dette, og Anne K. G. Kristensen er ikke tilbøjelig til at give dem sin tilslutning. »Er det ikke på tide, at denne længst forældede konstruktion for tid og evighed definitivt manes i jorden«, spørger hun s. 445. Uafhængigt af hendes problemstilling var jeg kommet til et ikke ubeslægtet resultat, nemlig det at vikingetidens »bolbønder« ikke har været almindelige bønder i vor forstand, men virkelig har været »odelbønder« eller »adelbønder«, som de jo endnu kan kaldes i det 13. århundredes landskabslove.

Mod min opfattelse, som jeg har fremsat i afhandlingen om begrebet *Bol* (Historisk Tidsskrift bd. 83, 1983, s. 1-34), har de århusianske historikere Erik Ulsig og Axel Kjær Sørensen (sst. bd. 85, 1985, s. 110-18) fremført *adskilligt*, idet de ikke mener, at mine argumentationer er bindende, men tillader andre fortolkninger. Deres indvendinger giver mig en kærkommen anledning til i dette indlæg at uddybe mine synspunkter, hvis betydning for forståelsen af den historiske udvikling siden vikingetiden jo er indlysende.

Men først vil jeg drage begrebet *census regis* ind i diskussionen. Som det fremgår af Anne K. G. Kristensens anførte afhandling, spiller begrebet en overordentligt vigtig rolle i den tyske forskning. Problemet er også af stor betydning for forståelsen af vort ældste samfund, og faktisk har vi fra

det danske rigsområde et kildemateriale, der stiller censusydelsen i et klarere lys end nogen anden europæisk kilde tilsyneladende gør det.

I den tyske forskning opfattes censusydelsen sædvanligvis som en privatretlig afgift, en fæsteafgift til jordens ejer.¹ Principielt svarer en sådan opfattelse af begrebet til den, Poul Nørlund i 1929 gav udtryk for angående *terra in censu* på Sjælland. Han mente da som en afgørende indvending mod Arup at kunne fastslå – ikke som en sandsynlighed, men som en realitet – »at den uomgængelige forudsætning for den ansættelse til skyld (census) har været, at det store flertal af Sjællands befolkning allerede omkr. 1200 har været fæstebønder«.² Fra forskelligt hold inden for tysk forskning er der dog i nyeste tid sat et spørgsmålstejn – mere eller mindre klart³ – ved denne opfattelse af census. Klarest kommer denne skoles opfattelse til udtryk i Anne K. G. Kristensens formulering: en ydelse som *Königszins* (census regius) må i højere grad siges at tilfalde kongen i hans egenskab af hærfører og »Herrscher« end som »Grundherr«,⁴ en opfattelse af census, der unægtelig falder mere i tråd med den erslev-arupske opfattelse af den sjællandske skyldvurdering end med Nørlunds. Erindres bør det dog, at Nørlunds indlæg først og fremmest var en protest mod Arups datering af censusydelsernes (ledingsskattens) indførelse på Sjælland til 1213. Og på det punkt var hans indsigelse fuldt berettiget.

På dette stadi i forskningen er det, at et hidtil uudnyttet dansk kildemateriale får sin store betydning. Da jeg i sin tid bearbejdede den slesvigske procurators opgørelse over kapitlets indtægtstab i tidsrummet 1352-1437, gjorde jeg i en note opmærksom på, at hans regnskab for kapitlets indtægter af census regis i Ejdersted indeholdt adskilligt af interesse for dansk fiskalhistorie.⁵ Umiddelbart må det jo vække forundring, at en kirkelig institution som et kapitel kan være oppebærer af en *census regis*. Inspireret af Anne K. G. Kristensens interessante *diskurs* er jeg vendt tilbage til dette problem. Det følgende er en uddybning af den

¹ Se Anne K. G. Kristensen *anf. afh.*, s. 431-43.

² De ældste Vidnesbyrd om Skyldtaxation, H.T. 9. rk. VI, s. 54-96, specielt s. 90.

³ Jf. f.eks. Hans K. Schultzes udtalelse i *Die Grafschaftsverfassung der Karolingerzeit in den Gebieten östlich des Rheins* (1973), s. 340: »Dieser Königszins, der in den Quellen als census, tributum, census a populo, steora, stuofa oder Osterstufe bezeichnet ist, wird von der modernen Forschung im allgemeinen ziemlich bedenkenlos als Anzeichen für »Königsfreie« und fränkischer Staatskolonisation aufgefasst. Tatsächlich bezeichnen *census* und *tributum* auch den Grundzins, aber es ist in einigen Fällen mit ziemlicher Sicherheit zu erkennen, dass es sich bei dem Königszins nicht um eine königlich-grundherrliche, sondern um eine »öffentlich-rechtliche« Abgabe gehandelt hat«.

⁴ S. 432 ff.

⁵ Krisen på Slesvig Domkapitels jordegods 1352-1437. H.T. 11. rk. VI (1960), s. 184 note 63.

nævnte iagttagelse og en redegørelse for de konklusioner, som en fornyet granskning må føre til.

I 1352 oppebærer kapitlet i Slesvig *census regis* af sognene i Ejdersted.⁶ Ydelsen erlægges af et varierende antal edinglag pr. sogn i nogle umiddelbart påfaldende brudte tal i lybske eller engelske penninge. I nogle tilfælde ydes der 10 sk. lybsk + 3 oboler = 121½ den. lybsk pr. eding, i andre tilfælde ydes i engelsk mønt, f.eks. i »Parochia Coldenbuttel et Myld habet duos ethingos siue iuratos, et dabunt 6 sol. sterl. cum dimidio et 3 sterl.«, d.v.s. der ydes 81 den. engelsk af 2 edinger eller 40½ den. engelsk pr. eding. Da 1 den. engelsk var lig 3 den. lybsk, er ydelserne i begge tilfælde 121½ den. lybsk pr. eding ($3 \times 40\frac{1}{2} = 121\frac{1}{2}$). Forklaring på dette ejendommelige ydelsesbeløb er ikke svært at få øje på. Ifølge den gængse omregningsformel var 1 lødig mark sølv = 5 sk. grot = 15 sk. engelsk = 45 sk. lybsk,⁷ som igen var 540 den. lybsk. Det brudte tal 121½ sk. pr. eding viser umiddelbart, at det drejer sig om en kursomregning, og da 1 mark sølv efter kølnsk vægt var lig 540 den. lybsk, og forholdet mellem dansk og kølnsk vægt var 9 : 10, har 486 den. udgjort en mark sølv efter dansk valdemarsvægt.⁸ De 121½ den. i *census regis* pr. eding i Ejdersted har altså nøjagtig svaret til ¼ mk. sølv efter dansk valdemarsvægt.

Sandsynligheden taler umiddelbart for, at en anden instans har oppebåret de resterende ¾ mark sølv af en ældre censusydelse på 1 mark sølv. Dette lader sig også bevise. I en biskoppelig indtægtsliste fra 1509 er der gjort følgende notits: »Summa terragii (den senere betegnelse for census regis) in Eyderstede is 60 mr. 1 sk. 3 den. Hiraf (d.v.s. af bispens summa) krycht id capitel van Sleswigh 11 gulden (= 16½ mr.) 11 sk. 11 den. Item min gnedige her (biskoppen) krycht 42 mr. 12 sk. 4 den.«⁹ Samspillet mellem kapitlets census og bispens terragium fremgår ydermere af den følgende opstilling. Her sammenlignes først kapitlets *census regis* i 1352 i de ejderstedske sogne, der i 1352 yder ¼ mr. sølv dansk, med de beløb, de samme sogne yder i 1437. Man bemærker, at mens det ideelle beløb endnu er bevaret i 10 af sognene – hvilket repræsenterer godt halvdelen af sognene i Ejdersted – gælder dette i 1437 kun for 2

⁶ Trykt i Quellensammlung d. Gesellschaft f. Schleswig-Holsteinische Geschichte VI, s. 69-70 (i det følgende citeret Qu. VI).

⁷ Jfr. for eks. 1342 4. jan. (Dipl. Dan. 3. rk. I nr. 209): N. N. lover at betale en gældspost »in prompta pecunia, videl. Turonensibus, Sterlingis et Lybicensibus denariis...quinque solidis grossorum vel quindecim solidis sterlingorum seu quadragintaquinque solidis denarium Lybicensium pro marcha puri computata«.

⁸ Jf. Svend Aakjær, Mål, Vægt og Taxter s. 179ff. og Kjell Runquist, Rymdmått, Vikter og Kronevårder, s. 16-24 samt Poul Rasmussen, Mål og Vægt, s. 16-17.

⁹ Qu. VI, s. 283.

sogne med tilsammen 3 edinglag, nemlig $10\frac{1}{8}$ sk. lybsk = $121\frac{1}{2}$ den. i Oldenwort og Kotzenbøl.¹⁰ Havde vi kun haft opgørelsen for 1437, ville det oprindelige talforhold være forblevet tilsløret. Tidens tand! Opgørelserne 1352 og 1437, der stammer fra kapitlets arkiv, er blevet sammenholdt med bispens terragium fra hans jordebog 1462.¹¹ Identiteten af kapitlets og bispens oppebørselssystem fremgår også af edingtallene. I 1352 er edingerne med en enkelt undtagelse¹² anonyme. Men som man ser, svarer antallet af edinger pr. sogn 1352 nøjagtigt til antallet af de navngivne personer i jordebogen 1462, hvilket sammenholdt med den ovf. anførte notits i indtægtslisten 1509: Hiraſ krycht id capitel *etc* må betyde, at edingerne har erlagt sognenes samlede beløb til bispens kammer, hvorfra kapitlet så har fået tildelt sin andel. At forholdet mellem bispens og kapitlets andele ikke er nøjagtigt 3:1, behøver ikke, bl.a. på grund af tidsafstanden, at vække forundring. Til edingtallene, der svarer til de ejderstedske sogne, er tilføjet tallene for sognenes skatteydere i 1535 i forbindelse med udskrivningen af en ekstraordinær dobbeltskat.¹³ Umiddelbart kan disse tal selvfølgelig ikke sammenlignes, men de giver alligevel en nyttig forestilling om, hvilken befolkningsmængde en *edingus* eller *iuratus* har repræsenteret.

Hermed er forskningsmulighederne vedrørende census regis imidlertid endnu ikke udtømt. Census regis blev ikke blot delt mellem biskop og kapitel, også landsherren var parthaver. I bispens jordebog 1462 bemærkes: »Nota: per Eyderstede de quolibet deymet sicuti dictatum est (d.v.s. i den ovenfor benyttede liste over bispens terragium) a multis debent dari pro terragio tres obuli Lubicenses, de quibus dux cepit denarium episcopus obulum«. ¹⁴ Heraf kan for det første udledes, at edingernes oppebørsel har været bestemt af det dyrkede agerareal, målt i demat, og at deres ydelse til øvrigheden – fyrste, biskop og kapitel – har været et afrundet kontraktbeløb. Dernæst at hver eding oprindeligt har ydet 3 mark sølv valdemarsvægt, af hvilke landsherren har oppebåret de to, og bispen den ene. Og af den sidstnævnte har bispen altså igen overladt en fjerdedel til sit kapitel.

Landsherrens anpart blev i 1468 af Christian 1. pantsat til kapitlet i Slesvig. Den var da på 98 mr. lybsk og siges årligt at blive ydet »van unseme lantghelde unde jarliker plycht dat unse ghemeyne inwonere der

¹⁰ Qu. VI, s. 69.

¹¹ Qu. VI, s. 254ff.

¹² Qu. VI, s. 69: Nunc Jacob Wabenssen.

¹³ Sønderjyske Skatte- og Jordebøger, s. 358-81.

¹⁴ Qu. VI, s. 163. En obol er en halv penning.

Sogne	Kapitlets census regis			Bispens terragium		Skatte- ydere 1535
	Eding- tal	1352	1437	Navngivne edinger	Ydelse i sk. lybsk.	
		Ydelse i den. lybsk.	Ydelse i sk. lybsk.			
Katharinenheerd	1	á 121 ¹ / ₂	10	Ziuert Vedderkensone	20	51
Koldenbüttel og Milde	2	á 121 ¹ / ₂	5	Hemming Mommsen Herdingh Clavessen	3 6	123
Oldenwort	3	á 121 ¹ / ₂	2 á 10 ¹ / ₈ 1 á 10 ¹ / ₃	Hannes Zigens Jon Jonsen Didrik Jonsen	33 33 33	217
Kotzenbøl	1	á 121 ¹ / ₂	10 ¹ / ₈	Vedderken Tetens	33	53
Grot Alversum	1	á 121 ¹ / ₂	8	Hardingh Wibersen	24	19
Follerwik	1	á 121 ¹ / ₂	8	Jaghe Mommsen	27	77
Welt	1	á 121 ¹ / ₂	8	Broder Michels	32	45
Westerhever	1	á 121 ¹ / ₂	4 ¹ / ₂	Junghe Backensson	8	83

dryen lande¹⁵ Eyderstede, Euerschop unde Utholm uns van unser herschop weghen jarlikes plichtig synd to gheuen«. Pantsætningen til kapitlet gentages senere,¹⁶ men i 1495 pantsættes den samme ydelse af landsherren med de samme vendinger – dog angives ydelsen her at være 100 mr. lybsk – til brødrene hr. Otto og Hans Rantzau.¹⁷ I *Landesregister 1546* er landsherrens oppebørsel af Ejdersted opført med 108 mr. lybsk.¹⁸ Ydelsen på ca. 100 mr. lybsk er, som Volquart Pauls understreger, den *eneste* faste ydelse, landsherren i nyere tid oppebærer af Ejdersted,¹⁹ men Pauls misfortolker dog denne ydelses forhold til de i kong Valdemars Jordebog anførte ydelser, se nedenfor.

Men hermed er alle problemer vedrørende *census regis* endnu ikke slut. Bispens andel træder nemlig i stedet for hans bispetiende. Det er en velkendt kendsgerning, at der i senmiddelalderen ikke blev ydet bispetiende i Frisland, men at terragium på en hidtil uafklaret måde trådte i stedet. Dette fremgår af mange forhold og udtales også lejlighedsvis direkte: »Horne pro terragio consuevit dare V marcas, quas rector colligere tenetur et presentare episcopo pro decimis«. ²⁰ Foreteelsen er så meget mere opsigtsvækkende, som der er dokumentarisk belæg for, at der i hvert fald i tidsrummet 1187 til 1216 er blevet ydet bispetiende af Nordfrisland og Ejdersted. 1187 stadfæstede ærkebiskop Absalon den overenskomst, som biskop Valdemar af Slesvig havde truffet med indbyggerne i Nordfrisland og i Ejdersted angående tiendeydelsen. En tredjedel skal udredes til præsterne, en tredjedel til kirkernes fabrica og en tredjedel skal bispens oppebære.²¹ 1216 3. juni bliver denne tiendeordning stadfæstet af pave Innocens 3.²²

En tilsvarende opsigtsvækkende ændring kan konstateres med hensyn til *census* og de gængse normale skatteydelse. Som allerede Steenstrup gjorde opmærksom på, havde kongedømmet forbeholdt sig visse rettigheder i hertugdømmet. Konunglevlisten anfører således, at indtægterne af

¹⁵ D.v.s. de 3 gamle skipen, se ndf. s. 8.

¹⁶ Repertorium 2. rk. II, nr. 2486; Staatsbürg. Mag. VIII, s. 705.

¹⁷ Rep. 2. rk. IV, nr. 7818.

¹⁸ Neues Staatsbürg. Mag. VI, s. 215. Også i Sønderjyske Skatte- og Jordebøger, s. 13 er *Landpenge* for året 1544 opført med 108 mr.

¹⁹ Se note 25.

²⁰ Qu. VI, s. 203. I nogle tilfælde erstattes benævnelsen terragium eller lantgeldh med *census sancti Petri* eller *denarii Sancti Petri*, cf. for eks. Dipl. Dan. 4 rk. I, nr. 368 og Qu. VI, s. 253. Hensigten hermed har sikkert været den at lede tanken hen på domkirken i Slesvig, der var viet til Sankt Peter, muligvis også på den gamle afgift til pavestolen, Peterspengene, for på den måde at undgå det ideologisk stødende i, at en biskoppelig indtægt havde en verdslig oprindelse.

²¹ Dipl. Dan. 1. rk. III, nr. 146, jfr. også nr. 216.

²² Dipl. Dan. 1. rk. V, nr. 87.

Slesvig by deles i forholdet 3:1 mellem konge og hertug. Indtægterne af saltbrænderierne i Frisland deles i samme forhold. Angående census hedder det i samme liste: »*Totus census in Frisia* (d.v.s. indbefattet Ejdersted) pertinet ad regem«. ²³ Ifølge kapitlets jordebog 1352 og prokuratorens regnskab 1437 var der omkr. 50 edingelag i Ejdersted, som hver har svaret 3 mark sølv til landsfyrsten, bispen og kapitlet, i alt en samlet ydelse på ca. 150 mark sølv. Udover denne ydelse opføres der imidlertid i *Hovedstykket* (KVJ 10) – altså blandt en hel anden kategori af ydelser – en række afgifter af Ejdersted, der principielt har svaret til de afgifter, som selvejerne på samme tid har svaret i kongeriget. Ifølge *Hovedstykket* svarer Ejdersted i 1231 – udover census – 1) 50 mark sølv i stud, 2) 50 mark sølv i »wingift« og 3) sammen med Lundenberg h. og Arælds h. visse betydelige præstationer til forsvarsformål og til nathold, *apparatus noctium*. ²⁴ Nøjagtigt lader de sig ikke beregne, men sammenlagt kan ydelserne anslås til 400-500 mr. sølv.

Volquart Pauls har af de anførte 50 + 50 mr. sølv draget den slutning, at »diese Angabe ist jahrhundertelang unverändert geblieben«, ²⁵ eftersom Ejdersteds ydelse ifølge *Landesregister* 1546 er på 108 mr. lybsk! Men for det første svarer de 108 mr. lybsk i 1546 aldeles ikke til de nævnte 100 mr. sølv i 1231. En mr. sølv havde en meget større værdi. For det andet har disse 100 mr. sølv kun været en mindre del af de samlede ydelser i 1231. Fejlen skyldes, at Pauls ikke har bemærket, at kapitlet i 1352 oppebærer *census regis* og ikke har indset, at denne ydelse har sin oprindelse i Konunglevlistens notits om census i Frisland og ikke i *Hovedstykkets* skatteagtige ydelser til kongen. I Ejdersted er det grundskylden, *census regis*, der lever videre i de senere århundreder, mens de i *Hovedstykket* opførte forpligtelser forsvinder. Og ikke alene forsvinder disse offentlige byrder, bispetienden lider samme skæbne! Denne indgribende ændring i Ejdersteds forhold må være foregået i tiden mellem KVJ 1231 og 1352, da kapitlet jo ses at oppebære *census regis*. Og dateret til dette tidsrum giver forklaringen på disse sælsomme foreteelser sig af sig selv. Hvad der ifølge Saxo mislykkedes for skåningerne i deres kamp mod kongelige afgifter og mod bispetienden på grund af kongemagtens væbnede indgriben, må være lykkedes for ejderstedbønderne. Efter kong Abels katastrofale nederlag i 1252 med hans egen død til følge, må de ustabile forhold, som dette medførte i både kongerige og hertugdømme, have bevirket, at de ledende kredse har accepteret nederlaget som en

²³ KVJ., s. 27; Steenstrup, *Studier*, s. 380.

²⁴ Jf. Svend Åkjær, *Kommentar til KVJ*, s. 93 ff.

²⁵ *Landesherrschaft und Selbstverwaltung in Eiderstedt* (1932), s. 15, jfr. s. 6.

uafvendelig kendsgerning og bidt i det sure æble. Ikke alene har kronen måttet give afkald på de obligate skatte- og arbejdsydelser – som opføres i Hovedstykket – men har også som erstatning for den bispetiende, bønderne ikke har villet yde,^{25a} overladt bispen i Slesvig 1 mr. sølv dansk af de 3 mr. sølv, kronen selv oppebar i census af edingerne. En fjerdedel af denne ene mark sølv har bispen så igen overladt til sit kapitel (121½ d.lybsk). Der har været mange bondeoprør både i Europa og Danmark, men få er endt med en så eklatant militær og politisk sejr som ejderstedbøndernes sejr i 1252!

Efter denne digression om census regis' særegne skæbne i Ejdersted kan det fastslås, at census regis under ingen omstændigheder kan have været en privatretlig afgift. Den har været en offentligretlig afgift til kongen. I Ejdersted fandtes hverken kongelige eller adelige godser. Jorden dyrkedes af en fri og velstående bondestand med et udstrakt selvstyre. Svarende til forholdene i selve kongeriget var Ejdersted militært set organiseret i 3 skipen, hvorfor landet senere blev kaldt »Die Dreilande«. Hvert land havde sit eget »Landesding«, hvert sogn sit eget »Matingsding«, som havde dømmende myndighed i alle sager, der ikke var orbodesmål.²⁶

2. På Sjælland var censusydelsen ikke knyttet til sognet med dets varierende edingelag, men til bolet. Nogle tydeliggørende eksempler:²⁷ I et skiftebrev af 1335 11/11 omtales *unus mansus cum dimidio in Ferslev Lilla* (Horns H.), *mansus id est census unius marche*. Et mageskiftebrev af 1314 14/7 handler om *unum mansum in censu terre integrum, quod vulgariter dicitur bool* (et helt (: udelt) bol i skyldjord, hvilket på folkemålet kaldes »bool«). I et gavebrev af 1280 10/11 skødes »dimidiam marcam in censu terre in Høutby (Højby, Odsh.) in Fins bool«.

Som jeg tidligere har formuleret det, så repræsenterer »bool« vikingetidens bondegård. På Sjælland er de alle med få undtagelser ansat til 1 mark i censusydelse, hvilket er modsat fremgangsmåden på Falster, hvor alle bol virkelig er blevet takserede.²⁸ Mod min opfattelse af bolet har Erik Ulsig og Axel Kjær Sørensen fornylig i H.T. bd. 85, s. 110 ff. fremsat

^{25a} Har dette forhold haft en afsmittende virkning, siden bispetienden i den øvrige del af Nordfrisland senere også ses at ydes som terragium?

²⁶ Volquart Pauls, *anf. afh.*, s. 11 ff.

²⁷ Dipl. Dan. 2. rk. 11 nr. 235; VII nr. 147; II nr. 419.

²⁸ Falsterlistens Tal og Talförhold, H.T. 12. rk. IV (1970), s. 410; Begrebet Bol, H.T. bd. 83, 1983, s. 1-33, spec. note 19. Allerede K. Rhamm afviste i 1905 i skarp polemik med Paludan-Müller og Erslev disses identificering af den falsterske mark med det sjællandske bol; det sidstnævnte skal efter deres mening have »lært at tale med fremmed (den falsterske mark) tunge«, hvilket Rhamm ikke uelegant karakteriserer med citatet: »Leicht im Äther schweben die Gedanken, doch hart im Räume stossen sich die Sachen«, Die Grosshufen der Nordgermanen, s. 348. Også Poul Nørlund stiller sig i 1929 »meget reserveret« over for

adskillige kritiske anmærkninger og som helhed stillet sig skeptisk over for »min tese«. Ulsig og Sørensen formulerer deres hovedindvendinger i følgende 4 punkter:

1) At bolet er en afledning af »at bo«, forhindrer ingenlunde, at bolet var et idealmål eller et gennemsnitsmål for, hvad der hørte til en god gård, med andre ord at flere mindre gårde har kunnet udgøre et bol allerede i vikingetiden.

2) At nogle bol i det 13. årh. (Kr. Halds tidsangivelse) bar ejernavne, er intet sikkert bevis for, at alle bol i det 10. årh. udgjorde selvstændige gårde.

3) At bolene fra by til by allerede i Falsterlisten ca. 1240 såvel som i det 17. årh.'s Sjælland varierede kraftigt i størrelse, behøver ikke at afbilde et oprindeligt forhold, men kan skyldes mere eller mindre kraftig opdyrkning siden vikingetiden.

4) At gårdene senere i middelalderen udgjorde simple brøkdele af et bol, behøver omvendt ikke være et resultat af gårddele siden vikingetiden. Som anført 1) kan flere mindre gårde være regnet som et bol allerede da.

Essensen af disse indvendinger er, at *bol* imod ordets grundbetydning skal have været et skattelægd, idet flere eller færre gårde af fiskale grunde skal være blevet lagt sammen. Jeg skal i det følgende argumentere mod denne opfattelse. Indledningsvis kan jeg anføre et citat fra Domesday Book 1086 uden i sig selv at tillægge det afgørende betydning, men det falder i tråd med Kr. Halds opfattelse af bolet. Maitland citerer i forbindelse med drøftelse af sake- og sokeproblemet i Danelagen dette udtog: »Rogerius de Busli habet unum mansum Sueni filii Suaue cum saca et soca. Iudita comitissa habet unum mansum Stori sine saca et soca«,²⁹ hvilket vel næppe kan forstås anderledes end *Svends bol, søn af Svave*, og *Storis bol*. Umiddelbart fremgår, at disse to ejendomsbol ikke angives med carucata- eller bovatomål, men simpelthen bruges i betydningen gård uden hensyntagen til størrelse og jordfordeling. Bemærkes må også, at stednavneforskeren Bent Jørgensen fornylig (1980) har gjort de personnavne, der på øerne er forbundet med -bol, til genstand for en undersøgelse og er kommet til det resultat, at navnene snarest stammer fra »tidlig middelalder eller sen vikingetid«.³⁰

Afgørende vægt lægger jeg derimod på et andet forhold. Retshistoriker-

ideen med den fremmede tunge; han er som nævnt mere tilbøjelig til at tro, at den sjællandske *terra in censu* hviler på en sjællandsk landstingsbeslutning på grundlag af en faktisk landgildeydelse, anf.afh., s. 93 passim.

²⁹ Domesday Book and Beyond s. 89 note 7.

³⁰ Stednavne og administrationshistorie (1980), s. 65.

ne Hans Tägert og Stig Juul har ud fra en analyse af landskabslovenes arveregler deduceret, at disse arveregler har deres forudsætning i et storbondesamfund, opbygget omkring en paterfamilias, under hvis ledelse flere generationer lever under samme tag sammen med inderster, trælle, tyende og fledføringe. Stig Juul nærer endda ingen betænkelighed ved at opfatte bolet som storfamiliens materielle grundlag.³¹ I den forbindelse vil jeg gøre opmærksom på, at der i den såkaldte *Siebenhardenbeliebung* fra 1426 findes nogle bestemmelser om bolet, som simpelthen er uforståelige, dersom man ikke accepterer, at bolet oprindeligt har været en arveenhed. Den omtalte *Beliebung* (vedtægt) blev vedtaget 1426 17. juni i Sankt Nikolaikirke på Før af repræsentative udsendinge fra de syv herreder Pelworm, Beltring, Virik, Sild, Østerherred på Før, Horsbøl og Bøking med tilstedeværelse af en repræsentant for hertug Henrik af Slesvig, altså en højt kvalificeret og officiel forsamling. Fortolkning af vedtægtens § 10-11, der behandler et bolproblem,³² har voldt vedtægtens udgiver Max Pappenheim overordentlige vanskeligheder.³³ De to artikler, der er lidet kendt og upåagtet af danske forskere, citeres her i deres fulde ordlyd. De indledes med en indtrængende rytmisk formuleret advarsel mod erhvervelse af jord uden fuld offentlighed.

§ 10) De dar will landt kopen, de schall lude ropen; de dar will landt sellen, de schall lude bellen; landpranck hefft einen fortganck; landt-koep hefft einen rüggeloep. Sunder dat ein man butede edder koffte an des andern bohle baven sin weten effte willen, de buterie mach thorügge nemen de iennighe, den dat boel thohöret und dar up wahnet, so ferne he em landt wedder don will, dat so gut is, also dat landt, dat eme thoweddern affgebutet was, ock ligge ock an so guder lage, dat idt frame lüde konnen kennen, dat de jene vull hefft, de dat erst landt tho sich gebütet hadde.

§ 11) Effte ein man landt koffte an des andern bohle und deme dat bohl thohorede, dem ware dat nicht willen, so mag he den koep thorügge nemen, nachdeme dat he baven sin weten, sin wille und orloff in sin boel gekofft hefft; so mach he em sin rede geldt betalen mit ossen effte mit perden effte mit sodahner ware, dar jennige werth inne is.

³¹ Hans Tägert, *Familienrecht in Friesland* (1937) og Stig Juul, *Fællig og Hovedlod* (1940), sp. 134 ff.

³² Om det danske bolbegrebs anvendelse i Nordfrisland se dr. Christensen, *Heimatbuch* (1929): *Die Agrarverfassung*, s. 595-602, og Peter Jørgensen. *Über die Herkunft der Nordfriesen* (1946), der daterer bolnavnene i området til vikingetidens slutning, s. 143, jfr. s. 78.

³³ *Die Siebenhardenbeliebung vom 17. Juni 1426* (1926). Teksten er trykt s. 71, kommentaren findes s. 24-30.

Hvorledes er det dog muligt, at nogen kan mageskifte eller sælge jord bort fra den, hvem »dat boel thohöret und dar up wahnet«? Bolejeren kan nok vindicere jorden tilbage, men kun mod at fyldestgøre den, der har tilmageskiftet sig eller købt jorden af en uhjemlet sælger. Og hvad sker der denne? Som loven er formuleret, er det jo ham, der tilsyneladende står med hele gevinsten. Hvorledes er det muligt, spørger også Pappenheim, »es muss jedenfalls befremden, dass er (bolejeren) sein Recht überhaupt infolge der Veräusserung durch einen Nichtberechtigten verlieren kann«. Pappenheim slutter sin analyse med denne betragtning: »Vielleicht hat bei der merwürdingen Bestimmungen der Gedanke eine Rolle gespielt, dass der Eigentümer, dem die Veräusserung seines Landse durch einem Andern unbekannt bleibt, im Hinblick auf die Kundbarkeit des Rechtvorganges von Schuld nicht freizusprechen ist«.

En nødløsning, som Pappenheim selv ikke er særlig tilfreds med. Tingene falder helt anderledes på plads, når man accepterer den af mig hævdede opfattelse, at bolet oprindeligt har været en storfamilieejendom. I dette sammenhæng kan det være nyttigt at kaste et blik på det »mærkelige« (Holmsen) norske bygselbegreb. I Norge »var det bare ejendom med bygsel, som var jordejendom i nutids forstand.«³⁴ Forholdet var det, at der kunne være og sædvanligvis var flere gårdbrugere på en »navnegård«. Bygselretten, der forholdsvis sent blev formuleret i lovgivningen, fastslog, at den bruger, der havde den største andpart i navnegården, havde ret til at stede og fæste navnegårdens andre gårde til medbrugerne. Hvis en adelsmand var parthaver i en navnegård, gik han dog uanset sin arveparts størrelse forud for alle andre.

Som Fridlev Skrubbeltang nylig har påpeget, var det endnu i det 17. årh. langt fra ualmindeligt i Danmark, at der sad flere brugere på en og samme gård.³⁵ Bygselret har vi ikke haft i Danmark, men problemet dukker op i en anden iklædning i forbindelse med selvejergårdene. Skrubbeltang skelner i sin undersøgelse ikke mellem selvejer- eller fæstegårde, hvorfor jeg til mit formål vil anføre et oplysende eksempel fra Nordslesvig. I Mellerup, Nr. Rangstrup h., var der omkr. 1540 en selvejergård på 4 otting jord; den beboedes af Peter, Hans og Niels Meldorp, øjensynlig en familiegruppe, der i overensstemmelse med reglen i Jyske Lov III 19 har levet under en redsel. Omkring 1700 er dette ganske ændret. Gården er nu delt mellem 6 brugere, der hver fiskalt har 1/6 gård med 2/3 otting. I amtets officielle undersøgelseskommission 1703-

³⁴ Andreas Holmsen, *Gård og gods i Norge i ældre tid* (1980), s. 21-27, specielt s. 24.

³⁵ Studier over gårde, gårdbrugerantal og brugsstørrelser i det 17. årh., HT. 12. rk. V (1970), s. 1-54.

15 noteres ved 3 af disse: *Hat keine Schöte* og ved 3 andre: *Hat nicht gevestet*; et ominøst spørgsmålstejn angående deres status!³⁶

Sammenholdt med 1426-vedtægtens ejendommelige bestemmelser rejser det det vigtige spørgsmål, på hvilke betingelser en *medbruger* af en selvejergård kunne opnå en selvstændig status, altså hvordan bolene i det hele taget har kunnet deles. I § 29 af *Rigens Ret*, som af udgiverne dateres til ca. 1450, altså til den samme tid som vedtægten 1426, hedder det: Ingen dommer må finde nogen til lovhævd, medmindre vedkommende har købebrev, skøde eller skiftebrev på ejendommen. Har ingen af parterne sådan adkomst, må dommeren finde den af parterne til lovhævd, som har et godt gammelt tingsvidne til støtte for sin påstand.³⁷

Med denne baggrund er vedtægten 1426 fuldt forståelig. Den går ud fra det tilfælde, at der er flere brugere på en bolgård, men kun én er bolejer, et forhold der ikke har været ulig det norske bygsel forhold. Både i Nørre- og Sønderjylland kan gårde med flere brugere i nyere tid ses rubriceret under en enkelt gårdbrugers navn, men med tilføjelsen *cum socio, cum sociis, cum fratre, cum fratribus*. Foreteelsen skal utvivlsomt ses i forbindelse med den sondring, som allerede findes i landskabslovene mellem *bonden*, som er *bofast* eller *bolfast*, og så den bonde, *qui certam mansionem non habet* (Andreas Sunesen cap. 49) og indtog en mindre kvalificeret stilling i samfundet.³⁸

Det vedtægten fastholder, er, at medbrugeren, bokarlen, ikke på egen hånd kan afhænde bolets jord; uanset at han måske har dyrket brugt så længe, at han kan mene at have hævd herpå, kan han ikke afhænde jorden fra bolet uden bolejerens vilje eller i hvert fald stiltiende samtykke. Køberen har nemlig i så fald ikke »kunnet få et godt tingsvidne«! Og bolejeren har kunnet forfølge sælgeren med den procedure, som reglerne om vanhævd eller vanhjemmel indebar, og som førte til de stærkt discriminerende begreber »tremarksmand« eller »mindremand«, og som har gjort sælgeren retsløs.³⁹

³⁶ Sønderjyske Skatte- og jordebøger, s. 46, jfr. s. 24; RA. Rtk. Undersøgelseskommission i Haderslev Amt 1708-15, bd. VII, p. 367.

³⁷ Danske Domme VII. Rigens Ret, s. 412; jfr. også § 8 og projektet »Middelalderbyen« (1980) s. 50f., 70f. og 91; »Ingen mand kan få lovlig hævd uden af rette ejer«.

³⁸ Poul Johs. Jørgensen, der s. 207 gør opmærksom på de to selvejergrupper, opfatter *bokarlene* som de egentlige selvejerbønder, hvilket næppe er rigtigt; De må have været, hvad man senere kunne kalde afbyggere. Herfor kan anføres en notits fra 1280 i Necrol. Rip., SRD. V, 542: Biskop Tyge af Ribe henlægger 4 mr. penge til en årtid »de quodam incolatu, quem nunc tenet quidam buchaal« og en vending som: »Riddere og svende, bønder og bokarle, den ganske almue og herredsmænd, som bygger og bor i Tønder h.«, SRD VIII (1491), s. 65; jfr. endvidere William Christensen, Dansk Statsforvaltning, s. 512.

³⁹ Jf. Ole Fenger, Tremarksmanden (Festskrift til Troels Dahlerup. 1985). s. 243-56.

Et andet forhold, som der er al grund til at fremhæve, er, at den retsorden, der ligger bag §§ 10-11 i Siebenhardenbeliebung, i mange tilfælde uundgåeligt i tidens løb må have ført til megen strid og splid, hvor det kan have været naturligt for en af parterne at søge sig en stærk værneherr. Den stærke fremvækst af værnebegrebet i højmiddelalderen finder derved en naturlig forklaring. Opløsningen af storbondfamilierne på de oprindelige bol har skabt en udbredt afhængighed af stærke beskyttere. Selvejrbøndernes forvandling til fæstebønder kommer derved til at stå i et nyt lys.

Af det anførte følger allerede, at jeg på ingen måde kan anerkende berettigelsen af Ulsigs og Sørensens indvendinger. *Bolet har været et ejendomsbegreb, nøje forbundet med arveretten til jorden.* For fuldstændighedens skyld skal jeg dog ikke undlade en yderligere stillingtagen til deres indvendinger.

Hvad angår punkt 3, beror det på en divergerende opfattelse af visse hårde kendsgerninger. I tilslutning til det berørte punkt skriver Ulsig og Sørensen, at jeg »fremhæver, at vikingetidsbolene, dvs. gårdene, fra by til by var af meget forskellig størrelse, men anerkender, at de inden for samme landsby var lige store. Dette billede er vanskeligt at godtage. Når hovedpåstanden er bolenes forskellige størrelse, mangler der en forklaring på, at de inden for samme landsby var eller eventuelt senere blev lige store«. I fortsættelsen formuleres deres opposition til min »usikre opfattelse« af problemet endnu skarper: »Det egentlige problem er ikke den store spændvidde i bolarealerne (fra by til by) som det hævdes s. 6 (i min afhandling), men at bolene i den enkelte landsby var lige store. Hvorfor var de det?« Reelt falder disse meget formalistiske indvendinger i to dele og skal besvares i overensstemmelse hermed. Første led er mig nærmest uforståeligt. Det er virkelig ikke et løst påfund fra min side, at bolene inden for hver landsby var lige store, det fremgår både af landskabslove- ne som også af Andreas Sunesen.^{39a} I tilslutning til Poul Johs. Jørgensen og til Maitlands indtrængende analyse af fællesskabets ejendomsbegreb har jeg formuleret forholdet på den måde, at landsbyens bønder ejede jorden in severalty (s. 20), d.v.s. efter et bestemt kvotaforhold. Derfor var bolene lige store. Jeg kan derfor dårligt forestille mig, at mine kritikeres herimod stridende udtalelser beror på et velovervejet skøn. Trods den tilsyneladende klare og argumentative formulering fremgår det dog også af det følgende, at den egentlige pointe skal søges i en formulering af Poul Johs. Jørgensen, hvilken de betegner som »en konsistent tese«, og som

^{39a} AS. cap. 26: tota villa (per funiculum) in equales redigitur porciones, quas materna lingua vulgariter bool appellant.

går ud på, at »gårdenes størrelse bestemtes af, hvad en enkelt husstand behøvede til sit underhold og kunne overkomme at dyrke, og derfor var ensartet«. I Ulsigs og Sørensens formulering lyder den samme opfattelse således: »Fra landsby til landsby har bolene fra første færd ikke varieret alt for meget, fordi begrebet har været bestemt af, hvad man (! hvem er man?) anså for rimeligt til underhold for en husstand af en vis anseelse« (s. 112). Jeg véd af personlig samtale med Poul Johs. Jørgensen, at han ikke var udelte tilfreds med sin formulering og er overbevist om, at det citat, jeg bringer s. 4, jfr. også note 72, i 1983-afhandlingen, er mere rammende for hans opfattelse (s. 180): »Hvorledes den nævnte modsætning mellem bolet som jordmål og bolet som en reel andel af en landsbys jord skal forklares, og hvorledes man skal tænke sig oprindelsen til bolene, er spørgsmål, som det ikke hidtil har været muligt at besvare fuldt tilfredsstillende«. Det er det problem, jeg søger at løse.

Den modsætning, Poul Johs. Jørgensen hentyder til, er den ældre forsknings opfattelse af »urbolet« (Rhamm) som en matrikulær størrelse, d.v.s. som beroende på én engang i en fjern fortid foretaget opmåling og fordeling af landets jord i fikserede bolstørrelser. Tanken er reelt en absurditet. Selv enevælden, der givetvis har rådet over en langt større centralmagt end fortidens konger, ville aldrig have drømt om at påtage sig en altomfattende fordeling af landets jord.⁴⁰ Med møje nåede den kun at opmåle den eksisterende jordfordeling.

Ulsig og Sørensen mener som nævnt, at det er forfejlet af mig at mene, at det egentlige problem er den store spændvidde i bolarealerne fra by til by. Det er det essentielle crux, og jeg vil derfor uddybe mit synspunkt i tilknytning til et konkret eksempel, som jeg tidligere har anført i 1983-afhandlingen s. 26. I Horreby var der omkr. 1230 9 bol. I nabobyen Eget var der samtidig 1 bol. Ifølge matriklen 1688 havde Horreby da 464 td. agerjord fordelt på 19 bøndergårde, og Eget havde på samme tid 264 td. agerjord og 8 bøndergårde. Egets agerareal svarede i 1688 stort set til det agerareal, som storgodser som Nykøbing slots ladegård, Stadagergård, Skjørringgård og Korselitsegård dyrkede i det 17. årh. E. Ulsig har selv i tilslutning til P. Nørlund i sin disputats dokumenteret eksistensen af storgodser i tidlig- og højmiddelalder.⁴¹ Hvorfor kan Eget på bolfikseringens tid ikke have været en storgård? Der er intet, der taler imod, at der også i vikingetiden ved siden af almindelige bolbønder har været virkelige godser. Tværtimod, jf. bl.a. ærkebiskop Eskilds store fundatsbrev af 1145,

⁴⁰ Jfr. også Poul Johs. Jørgensens vurdering: »det kan ikke antages, at staten har ladet foretage en almindelig opmåling af jorden«, s. 258.

⁴¹ Danske Adelsgodser i Middelalderen (1968), s. 21-35, jfr. Landboer og bryder, skat og landgilde (Festskrift til Niels Skyum-Nielsen, 1981), s. 147.

der besegles af kongefrænder og verdslige stormænd, der betegnes som bundones.⁴² Og Eget er jo som understreget langt fra et enkeltstående tilfælde; der er tilstrækkeligt mange til at vise, hvor meningsløst det er at tale om, at bolbegrebet var bestemt af »hvad man(!) (tillægges der ikke personligt initiativ og foretagsomhed nogen betydning?) anså for rimeligt til underhold for en familie«. Et andet argument. Ulsig og Sørensen hævder, at den af mig stærkt understregede foreteelse, at forholdet mellem bolenes størrelse i Falsterlisten ca. 1230 kunne være 12:1, »ikke behøver at afbilde et oprindeligt forhold, men kan skyldes mere eller mindre kraftig opdyrkning siden vikingetiden«. Tankegangen forudsætter, at der har været rigeligt med »ingenmandsland«, at der har været næsten ubegrænsede udvidelsesmuligheder, uhæmmet af andre bebyggelses markeskel og fang, ressourceområdet, som man kunstigt kalder det idag. Men sådan var det jo ikke. Sætningen »Hvad ingen ejer, ejer kongen« sætter grænse for en sådan tanke; den betyder, at kongemagten på et givet tidspunkt har beslaglagt alle udyrkede områder, men medfører også implicit, at de eksisterende landsbyers områder har været fastlagt. Fremgangsmåden ved bolfikseringen må tænkes at have været den samme, som er blevet anvendt ved påligning af den ældgamle »midsommergæld« i købstæderne. Nogle konkrete eksempler: Roskilde. »Mitsommersgyald videlicet de quolibet mathscap unus sterlingus...København: 2 sterlingi de quolibet matscap... Næstved: Aff huert madskaff 2 sterling«. ⁴³ I købstæderne har det været de selvstændige husholdninger, der er blevet registreret, på landet er det de selvstændige *boliger*, bolene, storfamilien med de højere ydelser, der registreres.

Takket være arkæologien og det indblik i bolets opløsningsproces, som Siebenhardenbeliebung giver, er vi idag er i stand til at skabe os et klarere billede af, hvad bolfikseringen kom til at betyde. Arkæologen Sten Hvass har fornylig (1979) forelagt en skitse af vikingebyen Vorbasse.⁴⁴ Den turde være en gyldig illustration af, hvordan vi skal forestille os en storfamilies materielle organisation i landsbyerne på bolfikseringens tidspunkt. Skitsen viser tydeligt, at landsbyen Vorbasse har været delt i tre klart afgrænsede områder, hvert omfattende et større eller mindre antal bygninger. Det er klart, at storfamilien oprindeligt må have været bundet sammen af familiefølelse. Og naturligvis må denne følelse af samhørighed i tidens løb og med nye generationer gå tabt.

Forøvrigt er en slig opfattelse af storfamilieenheden i realiteten vel ikke

⁴² Dipl. Dan. I. rk. II, nr. 88.

⁴³ Steenstrup, Studier, s. 146.

⁴⁴ S. Hvass, Fem års udgravninger i Vorbasse. Mark og Montre (1979), s. 27-39, gengivet i Middelalderlandsbyens opståen (1981), s. 140 af Torben Grøngård Jeppesen.

synderligt forskellig fra det som Ulsig og Sørensen må forestille sig ved et skattelægd.⁴⁵

Fornylig har tre århusianske retshistorikere, Ole Fenger, Bodil Møller Hansen og Helle Reinholdt, i Statens humanistiske Forskningsråds projekt *Middelalderbyen* (1982) gjort besiddelsesforholdene i købstæderne til genstand for en indtrængende analytisk behandling. Undertitlen *I Være Have* sigter til en gængs middelalderlig terminologi, der angiver faktisk besiddelse, men ikke egentlig ejendomsret i vor forstand. En købstadborger kunne sidde på en købstadgrund med arvelig ret fra barn til barn, men grundens egentlige ejer var den, der oppebar jordskylden, census,⁴⁶ for det meste kongen, men det kunne også være den, der havde fået overladt kongens dominium.⁴⁷

Rapporten kritiserer ud fra denne konstatering meget kraftigt det ejendomsbegreb, som alle rets- og profanhistorikere hidtil retrospektivt har overført fra en senere tid til middelalderen. Det ejendomsbegreb, man opererer med, rejser flere spørgsmål, end det løser, skrives der s. 166, ikke alene med hensyn til købstadjorden, men også generelt gældende. Synspunktet kan jeg principielt fuldt ud tilslutte mig.⁴⁸ I 1983-afhandlingen note 33 rejste jeg således det spørgsmål, om bolordningen ikke forudsatte en feudalretlig tankegang, om ikke Harald Blåtand har betragtet sig som havende »en slags overejendomsret over al landets jord«. I dag føler jeg mig overbevist om, at en nærmere granskning af toftbegrebet sammenholdt med bolbegrebet vil muliggøre en klarere opfattelse af, hvad bolfikseringen i virkeligheden har betydet for vikingetidens kongemagt.

⁴⁵ Med hensyn til den tabel s. 113, som Ulsig og Sørensen opstiller på grundlag af Falsterlisten, kan jeg ikke se, at den indeholder andet, end hvad Steenstrup for snart hundrede år siden udledte af den.

⁴⁶ Census eller *yorthskyld* nævnes i Københavns stadsret 1254, Dipl. Dan. 2. rk. I, nr. 138. I København havde bispem af Roskilde dominium, d.v.s. kongens regaleret. På landet skifter terminologien mellem en formulering som *terra unius marce in censu*, jord til en mark i skyld, og *una marca terre in censu*, en mark jord i skyld.

⁴⁷ I *Være Have* s. 115, 127f., 150 og 153f.

⁴⁸ Lige siden min afhandling i 1964 i H.T. *Ændringerne i landsbyens økonomiske og sociale struktur*, har jeg følt nødvendigheden af at se på middelalderens samfundsforhold med andre øjne end de gængse. Jf. også min opsats *Roskildekirkeens jordegods før år 1200* i H.T. (1980), s. 29-39.

ZUSAMMENFASSUNG

Census regis in Eiderstedt und in Dänemark

Die auffallende Zahl von $121\frac{1}{2}$ d., die im Jahre 1352 von jedem Eding in Eiderstedt an das Domkapitel zu Schleswig bezahlt wird, macht genau $\frac{1}{4}$ Mark Silber Dänisch aus; genannte Mark wurde im 13. Jahrhundert im Verhältnis 9:10 (486:540) zur Lübecker Mark ausgemünzt. Der Bischof zu Schleswig erhob zu gleicher Zeit $\frac{3}{4}$ Mark und der Landesherr 2 Mark Silber von jedem Eding. Da Eiderstedt laut des Waldemarschen Erdbuch von 1231 sowohl Census wie die normalen dänischen Steuerauflagen (inne, stud, leding) an den Staat errichtet hat, und der Bischof zur selben Zeit den Bischofszehnt entgegengenommen hat, und da die genannten Steuern und der genannte Zehnt nicht später in Eiderstedt aufgehoben werden, muss die Erklärung m. E. daher sein, dass Königtum und Bischoftum nach der Katastrophe im Jahre 1252 auf Steuer und Zehnt Verzicht geleistet haben und sich mit der Teilung der Censusabgabe, die hier wie im übrigen Dänemark eine öffentlich-rechtliche und keine königlich-grundherrliche Abgabe war, zufrieden gegeben.